

DOI: <https://doi.org/10.31470/2786-6424-2/2023-86-94>

ORCID: 0000-0002-6395-7251

СМИРНОВ Ігор

доктор географічних наук, професор,
професор кафедри країнознавства та
туризму,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
Київ, Україна

SMYRNOV Igor

Doctor Science in Geography, Professor,
Professor of Tourism and Regional Studies
Department, Kyiv National University
named after Taras Shevchenko,
Kyiv, Ukraine

✉ smyrnov_ig@ukr.net

ORCID: 0000-0002-8508-9395

ЛЮБИЦЕВА Ольга

доктор географічних наук, професор,
завідувачка кафедри країнознавства та
туризму,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
Київ, Україна

LUBITSEVA Olga

Doctor Science in Geography, Professor,
Head of Tourism and Regional Studies
Department, Kyiv National University
named after Taras Shevchenko,
Kyiv, Ukraine

✉ loa13@ukr.net**«КАТОЛИЦЬКИЙ МУР» СЕРЕДНЬОВІЧНОГО КАМ'ЯНЦЯ-ПОДІЛЬСЬКОГО ТА ЙОГО
ТУРИСТИЧНО-ЛІНГВІСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ****«CATHOLIC WALL» OF MEDIEVAL KAMIANTS-PODILSKIY AND ITS TOURIST AND LINGUISTIC
POTENTIAL****Анотація.**

Вступ. Розкрито недооцінений туристичний потенціал «Католицького муру» середньовічного Кам'янця-Подільського, що являє собою низку католицьких костелів та монастирів, споруджених на західному схилі Старого міста у XVI-XVIII ст., які при в'їзді до нього через Замковий міст утворюють якби «Католицький фасад». За часів Середньовіччя він відіграв роль пропаганди на користь польської влади і римсько-католицької церкви, а нині для розвитку українського туризму це є унікальна збірка об'єктів середньовічного фортечно-сакрального будівництва, які у більшості непогано збереглися, а також мають пояснення у вигляді історичних таблиць з написами латинською мовою.

Мета – розкрити туристичний потенціал «Католицького муру» середньовічного Кам'янця-Подільського.

Методи дослідження: аналіз, систематизація та узагальнення даних польових досліджень, а також літературних джерел, порівняльний аналіз.

Результати дослідження. Наведено дані щодо сакрально-оборонних об'єктів середньовічного зодчества у НІАЗ «Кам'янець», що утворюють «Католицький мур». Разом з написами латинською мовою на історичних таблицях ці об'єкти представляють собою цінний туристичний ресурс, цікавий як для українських, так і іноземних, зокрема польських, туристів. Зазначено, яку роль відіграв у розвитку українського козацтва та Українського Поділля польський король Стефан Баторій, ім'я якого наведено в історичній таблиці з XVIII ст. на однойменній башті. Запропоновано створити у цій башті Подільський крайовий військово-історичний музей.

Висновки. «Католицький мур» середньовічного Кам'янця-Подільського є цінним ресурсом для приваблення українських та іноземних, зокрема польських, туристів. Ця цінність підсилюється наявністю автентичних історичних написів на його об'єктах латинською мовою, що непогано збереглися з XVI-XVIII ст. Створення на цій підставі крайового військово-історичного музею є актуальною пропозицією в сучасних умовах повномасштабного російського вторгнення в Україну.

Ключові слова: «Католицький мур», м. Кам'янець-Подільський, Замковий міст, Стефан Баторій.

Abstract.

Introduction. The underestimated tourist potential of the «Catholic wall» of medieval Kamianets-Podilskyi is revealed, which is a series of Catholic churches and monasteries built on the western slope of the Old Town in the 16th-18th centuries, which, when entering it through the Castle Bridge, form as if «Catholic facade», which during the Middle Ages played the role of propaganda in favor of the Polish authorities and the Roman Catholic Church, but now for the development of Ukrainian tourism it is a unique collection of objects of medieval fortress-sacred construction, most of which are well preserved and still have an explanation in the form of historical tables with Latin inscriptions.

The goal is to reveal the tourist potential of the «Catholic wall» of medieval Kamianets-Podilskyi.

Research methods: analysis, systematization and generalization of field research data, as well as literary sources, comparative analysis.

Research results. The data on the sacral and defensive objects of medieval architecture in National History and Architectural Reserve «Kamyanets» that make up the «Catholic Wall» are presented. Together with Latin inscriptions on historical tables, these objects represent a valuable tourist resource, interesting for both Ukrainian and foreign, in particular Polish, tourists. It is noted how the Polish king Stefan Batory, whose name is listed in the historical table from the 18th century, distinguished himself for the development of the Ukrainian Cossacks and Ukrainian Podillia. on the tower of the same name. It is proposed to create a Podillya regional military-historical museum in this tower.

Conclusions. The "Catholic Wall" of medieval Kamianets-Podilskyi is a valuable resource for attracting Ukrainian and foreign, in particular Polish, tourists. This value is enhanced by the presence of authentic historical inscriptions on its objects in Latin, which are well preserved from the 16th-18th centuries. The creation of a regional military-historical museum on this basis is a relevant proposal in the modern conditions of a full-scale Russian invasion of Ukraine.

Keywords: «Catholic Wall», Kamianets-Podilskyi, Castle Bridge, Stefan Batory.

Постановка проблеми, аналіз останніх досліджень та публікацій. Унікальною рисою туристичних ресурсів древнього міста Кам'янця-Подільського є так званий «Католицький мур», що зведений за часів середньовіччя і складається з оборонних та сакральних споруд XVI-XVIII ст. Ці споруди (башти, бастиони, брами, католицькі костели, собори, монастирі та їхні дзвіниці, бувший мусульманський мінарет з фігурою Матері Божої) сформували західний фасад Старого міста, який зустрічав подорожніх, що в'їжджали до міста через Замковий міст [1]. Оборонні та сакральні споруди були, власне, маркером державної належності міста або території, тому що кожна держава мала, особливо за середньовіччя, свою панівну релігію, відповідно і будувала відповідні оборонно-сакральні об'єкти [2]. Таке твердження повністю витримується, приміром, щодо сакральних об'єктів Київського Подолу, оскільки за польської влади (у першій половині XVII ст.) там ще існували католицькі орденські монастирі-кляштори (домініканський, бернардинський, єзуїтський, францисканський) та Латинський костел, але усі вони зникли за Хмельниччини і більше не відновлювалися. В результаті домінуючим стилем церковного будівництва Києво-Подолу стало і залишається нині українське (мазепинське або козацьке) бароко [9].

Мета – розкрити туристичний потенціал «Католицького муру» середньовічного Кам'янця-Подільського.

Методи дослідження: аналіз, систематизація та узагальнення даних польових досліджень, а також літературних джерел, порівняльний аналіз.

Результати дослідження та дискусії. У м. Кам'янці-Подільському, який за часів середньовіччя (XIV-XVIII ст.) знаходився під владою Речі Посполитої, офіційною релігією якої було римсько-католицьке християнство, домінантними спорудами Старого міста були і нині залишаються католицькі собори, костели, монастирі з дзвіницями [6]. Вони і створили «католицький мур», який став своєрідною візитною карткою міста і його католицьким «фасадом», якщо в'їжджати до нього з західного напрямку через Замковий міст (з Кракова, Варшави, Львова). Він складався із зведених над глибоким каньоном р.Смотрич ланцюжку католицьких монастирів та костелів: монастиря дів-домініканок (на цьому місті зараз Вірменський бастион), Францисканського, Тринітарського, Єзуїтського, Кафедрального Петропавлівського (з дзвіницею оборонного типу – той, до якого прибудований мусульманський мінарет, що існує і нині), Кармелітського костелів, палацу Потоцьких (куди був перенесений з попереднього місця кляштор домініканок) – на цьому місці зараз Турецький бастион. Крім того, до сакрально-оборонних домінант Старого міста відносяться Домініканський монастир з костелом і дзвіницею; дзвіниця оборонного типу Вірменського костелу (або церкви, останню було зруйновано у 1930-ті рр.); нарешті, вежа будівлі самого міського магістрату м. Кам'янця-Подільського, якому було надане Магдебурзьке право ще у XV ст. На спорудах «Католицького муру» залишились до нашого часу

написи латинською мовою, прочитавши які, можна дізнатися багато цікавого для туристів. Але написи починаються ще з башт Старого замку [4]. Так, у зовнішню стіну Нової східної башти вмонтовано пам'ятну дошку з написом латиною, що залишив королівський архітектор Іов Претфес, котрий перебудував та посилив старі башти та мури замку у 1544 р. Це унікальний випадок, коли архітектор за середньовіччя залишив свій «автограф»: 1544. DEVS TIBI SOLI GLORIA IOB PRAETIVES ARCHITECTOR (Боже, тобі одному слава. Архітектор Іов Претфес).

Вважається, що цей напис є перефразуванням девізу ордену тамплієрів, який був зображений на їхньому прапорі: NON NOBIS, DOMINE, NON NOBIS SED NOMINI TUO DA GLORIAM (Не нам, Господи, не нам, але імені Твоєму дай славу). Цей девіз, у свою чергу, походить із 113 псалму: «Не нам, не нам, Господи, але Йменню Своєму дай славу за милість Твою, за правду Твою».

На південній башті замку Білій або Лаській є напис на західному порталі: VERUS AMICUS EST RARIOR FENICE (Справжній друг є рідкіснішим за фенікса). Феніксом у єгипетській міфології називали птаха, котрий щоразу згорає у своєму гнізді, та щоразу відновлюється з попелу.

Ще одна башта на котрій зберігся латинський напис має назву Рожанка. Вона побудована на початку XVI ст. коштом єпископа Креслава. Напис, розташований під вікном башти, зроблений готичним шрифтом: TURRIS KRESLAI EPI VLADISLAVENSSIS HVIVS CASTRI FUNDATORIS IMENSIS EST FINITA 1505 (Башта Креслава, єпископа Владиславського, цього укріплення засновника, на його кошти закінчена 1505 р.).

Недалеко від Рожанки стоїть башта – донжон під назвою Денна, яка є найдавнішою вежею замку. Колись у ній існували житлові приміщення та була влаштована каплиця св. Михаїла Архангела. В середині башти є напівстертий напис на стіні, переклад якого звучить так: «Цю каплицю освятив преподобніший Мартин Білобжеський, божою милістю єпископ кам'янецький і настоятель, а відбудував шляхетний Миколай Бжеський з Бреста, Генеральний староста Подільської землі задля слави Бога Всемогутнього в ім'я св. Михаїла Архангела. Року Божого 1575».

Залишивши Старий замок, виходимо на Замкову вулицю (Підзамче), де колись з північного боку фортеці існувала триаркова Триумфальна брама Станіслава Августа. На її східному фасаді з боку міста була зображена королівська корона з літерами S.A.R.P. – Stanislaus Augustus Rex Poloniarum (Станіслав Август Король Польский). Нижче був розташований напис: OPTIMUS PRINCEPS IN PACE BELLO PROSPICIENS SECVRITATI PBLICE MDCCLXXI (Найкращий володар за мирних часів готується до війни задля безпеки держави. 1771). Цей напис нагадує класичне: SI VIS PACE PARA BELLUM (Хочеш миру – готуйся до війни) – дуже актуальний вираз в сучасних умовах російсько-української війни.

Латинські написи продовжуються в оборонних та сакральних спорудах Католицького муру Старого міста. Так, укріплення Високого ронделя (нині Вірменський бастион) мали плиту з написом (у перекладі): «За правління Найсвітлішого і Наймогутнішого Августа III, короля польського, князя Великого князівства Литовського, спадкоємного електора Саксонії Найясніший пан Юзеф на Потокі Потоцький, воєвода Познанський, головний полководець військ, староста лежайський і снятинський це укріплення наказав збудувати за участю полковника і військового архітектора Християна Дальке. Року Божого 1766».

Ця плита пізніше була вмонтована в стіну монастирської галереї Домініканського монастиря, отже у місті виникла цікава практика порятунку меморіальних плит, знаходячи їм нове місцеперебування [5, 19]. Ще одна плита подібного змісту колись була вмурована в стіну укріплень, перебудованих Х.Дальке з так званих Турецьких бастионів, але вона не зберіглася, бо була металева і дуже пошкоджена іржею. Ці дві плити свідчать про потужні роботи з укріплення Католицького муру у Кам'янці-Подільському, які проводились польською владою у XVIII ст. Також вони є свідченням діяльності полковника коронної артилерії Християна Дальке, як військового архітектора і інженера.

Напроти Вірменського бастиону знаходиться Тринітарський костел (друга половина XVIII ст.), у якому тепер знаходиться греко-католицька церква св.Йосафата. Костел збудували монахи католицького ордену тринітарів, метою яких був викуп невольників із татарської та турецької, тобто мусульманської, неволі. На фронтоні костелу стоїть статуя Ісуса Христа, обабіч якої знаходяться фігури невольників зі зв'язаними руками. В ліпному оздобленні інтер'єру можна бачити зображення кайданів. І фігури невольників, і кайдани нагадують про мету ордену тринітарів – викуп людей із неволі. Девіз тринітарів: GLORIA TIBI TRINITAS ET CAPTIVIS LIBERTAS (Слава тобі, Трійце, а невольникам – воля). В середині костелу на західній стіні ще донедавна існував латинський напис, який був забілений під час пристосування костелу під церкву, але вчасно сфотографований працівниками заповідника, напис повідомляв про освячення костелу католицьким єпископом Адамом Красинським у 1780 р.

До домінант Старого міста відносяться високі дзвіниці Домініканського монастиря, Петропавлівського собору та вежа міської ратуші, збудована у XV ст., коли місто отримало

Магдебурзьке право. У давні часи у ратуші засідав міський магістрат, тепер тут розташовані відділи Історичного музею. У XVII ст. під час турецької окупації в будинку знаходилась турецька адміністрація. Після залишення турками міста будинок ратуші був відреставрований коштом магістрату, в пам'ять про що над входом на другий поверх ратуші було вміщено велику плиту з брунатового теребовльського каменю з латинським написом: PRO RESTAVRATIONIS SUMPTU PALATINATUI PODOLIAE GRATITUDINEM INSCRIBIT S.P.Q. CAMENECENSIS ANNO DOMINI MDCCCLIV (Про реставрацію коштом Подільського воєводства з вдячністю пише сенат і народ кам'янецький. Року Божого 1754). Скорочення S.P.Q. CAMENECENSIS розшифровується, як «senatus populusque camenecensis», тобто «сенат і народ кам'янецький» - формула, що була запозичена у римлян, - «senatus populusque romanus» (сенат і народ римський).

На захід від ратуші стоїть колишній Францисканський костел Діви Марії (тепер православна церква Успіння Богородиці). На її східному фасаді над входом вміщена плита з латинським написом: OMNIBUS IN OMNIBUS (Всім для всіх). Можливо, це натяк на вислів св.Апостола Павла з Першого послання до коринтян: «Для всіх я був усе, щоб врятувати бодай деяких. На стіні Францисканського костелу донедавна зберігався герб цього ордену: дві схрещені руки (одна оголена – Ісуса Христа, друга у рукаві – св.Франциска) з написом під ним: PAX ET BONUM (Мир і добро). Цей девіз висловлює основне завдання ордену Францисканів – життям і словом проголошувати Євангеліє, яке є джерелом миру і добра.

На південь від ратуші знаходиться Домініканський монастир XVI – XVIII ст. [7, 10, 11]. Його висока дзвіниця оздоблена зображеннями гербу польських магнатів Потоцьких «Пилява». Домінікани з'явилися у місті разом із францисканами у XIV ст., збудували костел св.Миколая і келії монастиря. Орден отримав назву від імені свого засновника Домініка де Гусмана, іспанського шляхтича. Як відомо, кожний католицький орден має свою мету і завдання. Метою домініканів було розповсюдження християнської віри через проповідання, тому їх називали братами-проповідниками. Їхнім девізом був: LAUDARE. BENEDICERE. PRAEDICARE (Прославляти. Благословляти. Провідувати). Недарма гербом домініканів був пес, що тримає в пащі палаючий смолоскип, - його можна побачити над входом до костелу під гербом Потоцьких. Домінікани не тільки проповідували Євангеліє, але й вивчали науки, створювали школи – така школа була і у Кам'янці. Під час турецької окупації 1672 -1699 рр. Домініканський костел був перетворений на мечеть, а в келіях монастиря були казарми яничарів, через що будівлі були дуже пошкоджені. Після виходу турків з міста домінікани почали відбудову монастиря, але коштів не вистачало. На допомогу прийшли Потоцькі, які надали кошти (фундуш) на його реставрацію: був відбудований костел, споруджена висока дзвіниця, надбудований другий поверх монастиря. Вдячні домінікани оздобили гербом «Пилява» (семираменний хрест) тринадцять вівтарів і стіни костелу, а над входом вмістили пам'ятну плиту з латинським написом на честь Францішека Міхала Потоцького, яку можна бачити і нині, причому у тексті є багато скорочень, що було характерним для написів, часто за браком місця на плиті, наприклад, BSMA – скорочення від BEATISSIMA (блаженніша), VIRG. – VIRGINE (діва), DNI – DOMINI (божого).

Найпотужнішою спорудою Католицького муру у середньовічному Кам'янці-Подільському нині є Кафедральний костел св. Апостолів Петра і Павла з дзвіницею оборонного типу (XVI-XVIII ст.), де зберіглося багато латинських написів. Згадаємо тільки деякі з них. Так, коли увійти у двір костелу з боку Польського ринку через Триумфальну браму, споруджену в кінці XVIII ст. у стилі пізнього бароко на честь польського короля Станіслава Августа Понятовського, котрий у 1781 р. відвідав Кам'янець (архітектор Ян Бітт), то на фризі східного фасаду брами можна і нині побачити напис HAC INTRABAT STANISLAUS AUGUSTUS REX DIE XI 9- BRIS 1781 ANNO (Тут входив король Станіслав Август 11 листопада 1781 року). А у західній частині двору костелу знаходиться хвіртка або брамка св.Яцека, яка веде на вул. Ковальську. Вона споруджена на згадку про монаха-домінікана св.Яцека (Гіацинта Одровонжа), котрий у XIII ст. пропагував католицьку віру на теренах Руси – України. На брамці є напис польською мовою «Furta Swietego Jaseka» і латинський девіз AVORUM RESPICE MORES (Предків шануйте звичаї) [9, 13].

На подвір'ї костелу знаходяться пам'ятники, на яких теж є латинські інскрипції. Один з них, це пам'ятник папі римському Павлу II, авторкою якого є польська скульпторка Малгожата Карват. Символічно, що бронзова фігура папи стоїть на тлі зруйнованого муру. Папу Павла II називали людиною, котра руйнувала перегородки та мури між людьми, країнами, конфесіями. Жоден з римських пап не відвідав стільки країн, як цей папа. Він казав, що мури, які розділяють людей, створюють самі люди, а на небі мурів не має. На п'єдесталі пам'ятника вміщено девіз святійшого отця: TOTUS TUUS (Я весь Твій). Так папа звертався до кожної людини незалежно від її раси, національності, віросповідання: «...я весь твій, я молюся за тебе, я бажаю тобі добра і щастя». Папу римського часто називають понтифіком. Це слово походить від латинського «pontifex», що означає «будівничий мостів». Таким чином, папа-понтифік – це священик, який поєднує два окремих світи, служить мостом між Богом і людиною.

Другий, це пам'ятник Юрію Володимерському, герою оборони Кам'янця від турків у XVII ст., що має вигляд скам'янілого дерева зі зрубаними гілками. Дерево з обрубаними гілками вважають символом закінченого життя. На його стовбурі вміщено кам'яну плиту у вигляді розгорнутої книги. На сторінках книги вирізблені написи польською та латинською мовами. Ліворуч, у польському тексті, Володимерський названий Гектором Кам'янецьким. Отже, Володимерського порівнюють з троянським царевичем Гектором – уособленням шляхетності. Гектор героїчно загинув, обороняючи малоазійське місто Трою, але греки-ахейці все одно здобули його. Так само Володимерський мужньо бився з турками під час облоги Кам'янця, але врятувати місто від турецького загарбання не вдалося. Також на правій сторінці кам'яної книги на пам'ятнику Володимерському викарбовані два написи: вгорі – напис польською мовою «Życie to szereg poświęceń» (Життя це низка жертв), внизу – латинською RESURGAM (Воскресну). Цей напис висловлює віру і надію кожного християнина на воскресіння після смерті. Біля підніжжя пам'ятника Володимерському на постаменті знаходиться кам'яне гарматне ядро з написом: MAGNA RES LIBERTAS (Велика річ свобода). Римський поет Публій Овідій Назон (43 до Р. Хр. – біля 18 після Р. Хр.) якось зауважив «Хто знав би Гектора, якби Троя була щасливою?». Так і Володимерський став відомим завдяки нещасливій долі Кам'янця, під час оборони якого він прославився, як хоробрий рицар. Здобуття турками Кам'янця, цього форпосту християнства на південно-східних кордонах Польщі, стало шоком для всієї Європи і великим святом для Османської імперії (в Стамбулі було оголошено свято на три дні, а польський король зрікся корони). Невідомий поет того часу у своєму вірші сумував [4, 12]:

*Поділля ревно вздыхає, Україна тяжко ридає
О тім Кам'янці давнім, що був на весь світ славним.
Тепера в тобі зростають турки с татари,
Де ж твоя слава, Кам'янче старий?*

Ліворуч від головного входу костелу здійснюється мусульманський мінарет – слід турецької окупації міста. Здобувши Кам'янець у 1673 р., турки перетворили костел на мечеть, а до його західного фасаду прибудували мінарет. Хотіли ще один, але не встигли. Після виходу турків з міста у 1699 р. мінарет не був зруйнований, натомість на його вершечку була встановлена спочатку дерев'яна фігура Діви Марії, а в 1756 р. стараннями кам'янецького єпископа Миколая Дембовського замість дерев'яної статуї була поставлена мідна. Діва Марія стоїть на півмісяці, півмісяць на кулі – символі вічності, а навколо кулі обвився змії. З одного боку, змії це символ гріха, а з другого – мудрості, бо сказано «...будьте мудрі, як змії і лагідні як голуби» (Матв., 10:16). Встановлення фігури Діви Марії на мінареті за кам'янецькими традиціями відбулося під гарматні сальви у фортеці, місто було прикрашене ілюмінацією. Діва Марія вважається покровителькою Кам'янця і Поділля. На честь цієї події в стіну мінарета була вмонтована плита з латинським написом – у перекладі «Діви Марії Богородиці Непорочній, покровительці міста цю статую своїм коштом і за допомогою своєї пастви Миколай герба «Єліта» Дембовський, єпископ Кам'янець-Подільський, настоятель Меховський, кавалер ордену Білого Орла поставив у Рік Спасіння 1756».

Праворуч від головного входу до костелу у стінній ніші стоїть кам'яна статуя Ісуса Христа, а на п'єдесталі вирізьблений напис CHRISTUS VINCIT (Христос перемагає). Над головним входом костелу вмонтована меморіальна плита з написом на честь єпископа Миколая Дембовського, котрий відреставрував костел після турків та встановив на мінареті статую Діви Марії. Над плитою вміщений шляхетський герб єпископа «Єліта» (три перехрещених списи).

Увійшовши до костелу можна побачити латинські написи, вміщені на бічних стовпах, що підтримують хори. Вони свідчать про час освячення костелу після 27-річного використання його під мусульманську мечеть. У північній частині костелу є прибудована каплиця св. Апостолів Петра і Павла, котра пізніше отримала назву каплиці Пресвятих Тайн – кров і тіло Ісуса Христа. Тут завжди горить лампада. Про присутність Ісуса Христа повідомляє також позолочений напис на арці каплиці EGO SUM (Я є). Церковнослов'янською це звучить, як «аз єсмь», тобто сам Ісус Христос говорить про себе, що він перебуває тут у Святих Тайнах. Обабіч каплиці Пресвятих Тайн встановлені бюсти єпископів Б.Мацкевича та М.Дембовського, у нішах – урни з їхніми серцями та вмонтовані у стіну меморіальні плити з написами латиною на їхню честь – все гарно збереглося і нині можна прочитати для туристів. Тіла ж єпископів були поховані у підземеллі костелу. Такого почесного поховання єпископи удостоїлись за свої заслуги перед католицькою церквою на Поділлі.

Головний вівтар костелу вражає красою і пишністю, у його центрі знаходиться велике розп'яття з Ісусом Христом, над головою якого вміщено літери INRI – Iesus Nazarenus Rex Iudaeorum (Ісус Назаретський - Цар Іудейський). Пояснення скорочення – таке: після того, як був розп'ятий Ісус Христос, прокуратор Іудеї Понтій Пілат написав та помістив на хресті цей напис єврейською, грецькою та латинською мовами. Тоді сказали Пілату іудейські первосвященики «Не пиши Цар Іудейський, але що Він сам говорив: Я – Цар Іудейський». Пілат відповів: «Що я написав – написав» (латиною «Quae scripsi – scripsi»).

Двері, які ведуть з пресбітерію до внутрішніх приміщень костелу, також оздоблені латинськими написами. Ознайомившись із написами всередині Кафедрального костелу, можна обійти його, щоб оглянути плиту, вмонтовану на східній стіні костелу, на якій вміщено великий хрест, обабіч якого стоять фігури Матері Божої і Св.Іоана, а також надгробні плити поховань біля стін костелу, серед яких зачитуємо одну (польською мовою): «Tu leży zasna i szlachetna lawnica kamieniecka Zofja z Pawliczow i Wolowiczow». Отже, жінки відігравали значну роль у керуванні середньовічним Кам'янцем, були у складі міського суду (лави), а прізвища мають подільсько-волинський родовід. Але вони, напевно, належали до католицької віри, тому що у XVIII ст. жити в місті дозволялося лише католикам, серед яких переважали поляки, але також були українці, які сповідували католицьку віру та вірмени (вірменська церква перебувала в унії з Римом).

Католицький мур середньовічного Кам'янця-Подільського продовжували Єзуїтський та Кармелітський костели, які розміщувались на північ від Кафедрального костелу св. Петра і Павла. Вони не збереглися до нашого часу, але згадка про них живе в давніх назвах теперішньої вул. Татарської. Назву Єзуїтська ця вулиця отримала від величного костелу єзуїтів, збудованого в кінці XVIII ст. На початку XIX ст. він був розібраний і на його місці була споруджена чоловіча гімназія (1837-1841рр.), у будівлі якої тепер знаходиться природничо-економічний факультет місцевого Національного університету ім. Івана Огієнка, а у його складі - кафедра туризму. Гербом ордену єзуїтів було сонце з променями, в центрі якого зображена монограма INS, яка розшифровується як IESUS NOMINUM SALVATOR (Ісус – Спаситель людства). Девізом ордену були слова AD MAIOREM DEI GLORIAM (Для найвищої слави Бога). Також у XVIII ст. був споруджений Кармелітський костел Діви Марії, у XIX ст. перебудований на православну церкву Казанської Божої Матері, яка була знищена комуністичною владою у 30-х рр. XX ст. Зараз на цьому місці пуста, кармелітів в Кам'янці давно вже немає, але можна згадати їхній девіз: ZELO ZELATUS SUM PRO DOMINO DEO EXERCITUM (Ревний в ретельності задля слави Господа Бога).

Католицький мур далі продовжується Турецьким бастіоном, а до турків на цьому фундаменті знаходився палац Потоцьких, куди з Високого ронделя був перенесений монастир дів-домініканок. На турецькому бастіоні жодних написів не збереглося, зате вони є на його сусіді – Кушнірській башті, або башті Стефана Баторія, яка утворювала Верхню Польську браму – потужне семиповерхове середньовічне міське укріплення. Мармурова плита з латинським написом збереглася на південному фасаді укріплення, відомому під місцевою назвою «Вітряні ворота». Саме тут знаходиться унікальний зразок автографів двох польських королів, аналогу якого немає і в самій Польщі. Зачитуємо цей напис: A.D. 1585 PER STEPH. BATORY R.P. CONDITVM STANISLAO AVGVSTO REGNANTE POLONIS RESTAVRATVM ET ACTVM A.D. 1785 (Року Божого 1585 збудована Стефаном Баторієм, королем польським, відреставрована і збільшена Станіславом Августом, королем польським 1785 р.). Скорочення R.P. означає Rex Polonus – король польський, а A.D. – Anno Domini – Року Божого [16, 18].

Нарешті, до оборонних споруд Католицького муру у середньовічному Кам'янці-Подільському можна віднести Порохові склади (XVII ст.), які знаходяться у каньйоні р. Смотрич прямо під Кушнірською баштою. З північного боку вони мають два входи, і колись над кожним з них був латинський напис, але до нашого часу збереглася лише одна плита з написом NON INCAUTA FUTURI (Думай про майбутнє).

Не зайвим буде зазначити, яку роль відіграв Стефан Баторій в історії Українського Поділля та українського козацтва [18]. Без козаків, як відомо, не обходився жодний значний воєнний похід. І першим з польських королів, який визначив права та обов'язки українського козацтва був виходець з Трансильванії Стефан Баторій (рис.1). Це він змусив запорожців присягнути Речі Посполитій. Козаки, яких зарахували на службу польській короні, стали називатися реєстровими, склавши у такий спосіб ядро української шляхти. Правління короля Стефана Баторія, сина князя Трансильванії (Семіграддя) Іштвана IV, котре тривало у 1575–1586 рр., фахівці називають «золотим десятиріччям» в історії Речі Посполитої. Після смерті Сигизмунда II Августа, останнього польського короля з литовського роду Ягеллонів (від Ягайло) надійшов період «поділу влади». Дітей монарх не залишив, так що його сестра Анна Ягеллонка стала останньою ланкою, що зв'язувала поляків та литовців.

Але з часом трансильванцю вдалося приборкати своїх підданих: він наказав стратити Григорія Осцика, який підтримував таємний зв'язок з Іваном Лютим, а також за його наказом з Речі Посполитої були пожиттєво вигнані Анджей та Кшиштов Зборовські. Вирішивши внутрішньо-політичний конфлікт, Стефан

Рис. 1.
Стефан Баторій
(1533-1586 рр.),
король польський и великий князь
литовский (з 1576 р.)

розпочав підготовку до війни з Московією. При цьому запорозьким козакам, які виконували роль щита на південно-східних кордонах Речі Посполитої, за планом польського короля і князя литовського Баторія у цьому поході відводилась ключова роль. Саме за правління Стефана Баторія було впроваджене та розвинуте поняття реєстрового козацтва. 1578 р. ним був виданий знаменитий указ «Угода з низовцями», який був визнаний офіційним документом, на підставі якого були сформовані правові основи діяльності запорізького (українського) козацтва у складі Речі Посполитої. Ці «козацькі вільності» набули пізніше чітких рис та наповнилися конкретним змістом, який полягав у звільненні від податків та повинностей, крім військової служби, окремий адміністративний устрій (поділ на полкові території) та судочинство. А також свобода вибору місця проживання та заняття промислами, право на землеволодіння. З тих пір головною метою всього козацтва стала боротьба за охоплення реєстром усіх козаків, оскільки спочатку їхня чисельність складала всього 500 осіб.

Паралельно з цим почав розвиватися культ короля Баторія, як покровителя і захисника козацтва від зазіхань польської шляхти. Багато істориків сходяться на думці, що основною передумовою формування реєстрового козацтва була його невизначеність, як соціального шару, у тогочасній Речі Посполитій. Так, Володимир Антонович відмічав, що новий польсько-литовський уряд не знав, до якого стану його віднести. Справа у тому, що у тодішній Польщі юридично виділялося тільки три стани: шляхта, селяни і містяни. Перший з цих станів (шляхта) користувався безмежними правами як у відношенні себе особисто, так і свого державного положення; другий стан (селяни) знаходився у повній залежності від першого; третій стан (містяни) користувався дуже обмеженими правами, а саме: правом особистої свободи та станової незалежності, і то тільки в тих небагатьох містах, які мали так зване магдебурзьке право.

З викладеного зрозуміло, що козацький стан України з його незалежним устроєм та виборною основою не підходив до жодної з вказаних вище категорій: козаків не можна було віднести ні до шляхти, ні до містян, ні, тим більше, до селянства. Зокрема, включення козаків до шляхти було неможливо через жорсткий супротив самої польської шляхти, яка дуже цінувала свої виключні права і завжди вороже ставилась до усіх нових облич, яким король хотів надати шляхетські права. До містян козаків теж було неможливо віднести, оскільки містянство у Польщі не було місцевим явищем: воно виникло, як результат магдебурзького права та охоплювало мізерну частину населення Речі Посполитої. Крім того, ні заняття, ні місцезнаходження містян ніяк не відповідали заняттям та місцезнаходженню козаків. Також було неможливим віднесення козаків до селянства, оскільки це могло спричинити загальне повстання українського козацтва проти Речі Посполитої. Тому, за цих умов, конче необхідно було визначити права козаків, цим і був викликаний відповідний указ короля, після якого козаки увійшли до складу регулярних полків війська Речі Посполитої. Передбачалося, що таких полків буде шість – по тисячі козаків у кожному.

Чи дійсно така чисельність відповідала реаліям? Очевидно, що бажаючих було значно більше. І цьому були такі причини: по-перше, інші козаки в умовах мирного часу опинились ніби поза законом. Цьому є документальне підтвердження в праці відомого історика Василя Доманицького «Козацтво на межі XVI-XVII ст.», де говориться «...про розділ українських козаків на реєстрових та нереєстрових, коли реєстрових було оголошено законним козацьким станом, а нереєстрових – незаконним». По-друге, відновлення воєнних дій у війні з Московією внесло свої корективи у положення українського козацтва, оскільки війна вимагала залучення все більшої кількості озброєних людей. Тому король Стефан, хотів він того чи ні, змушений був оголосити про набір козаків до війська значно більше встановленого реєстру. Тобто тим козакам, хто свого часу не потрапив до «золотого списку», доля надавала ще один шанс. Тому козаків довго вмовляли не довелось: вони одразу вирушили на війну з Московією, при цьому король дозволив козакам обирати собі командира, якого польський уряд називав старшим Війська Запорізького, а самі козаки називали цих старшин гетьманами.

Реєстрове козацтво могло проживати у королівських та приватних маєтках тільки з дозволу господарів. Реєстрові козаки отримали привілей на володіння містечком Трахтемирів – центром староства Київського воеводства, який розміщувався на Дніпрі вище Канева. У Трахтемиріві знаходився Зарубинський монастир, який використовувався, як шпиталь для старих, хворих, поранених, покалічених та тих козаків, які доживали свій вік. Суворо заборонялися будь-які козацькі зібрання без відома короля, також не можна було приймати на Запорізькій Січі «своєвільних» людей і організовувати військові кампанії проти сусідніх держав. Отже, надаючи козакам деякі права, королівська влада робила цілу низку обмежень, фактично перетворюючи українське реєстрове козацтво у воєнний склад Речі Посполитої.

При цьому запроваджувався суворий облік козаків, які були записані на королівську службу – з вказівкою імені, прізвища, місця проживання і, навіть, координат розміщення будинку, такий реєстр підписував старший Війська Запорізького, а копії розсилалися чиновникам у міста. Кожен «реєстровець» присягав на вірність королю, його нащадкам та Речі Посполитій.

Зазначимо, що саме з рядів реєстрового козацтва вийшли такі видатні гетьмани, як Богдан Хмельницький, Петро Конашевич-Сагайдачний та Петро Дорошенко. А під час національної визвольної боротьби українського народу під проводом Богдана Хмельницького саме реєстровці склали головну ударну силу у битвах під Жовтими Водами, Корсунем, Пилявцями та Батогом.

Враховуючи те, що Стефан Баторій був не пересічним польським королем, відзначився у битвах з османами за Поділля і Кам'янець, а також створив реєстрове українське козацтво, є пропозиція створити у башті Стефана Баторія, позначеній пам'ятною дошкою на його честь (1585–1785 рр.), Подільський краєвий воєнно-історичний музей, де можна розмістити на 7 поверхах багато експонатів, присвячених воєнним досягненням українського козацтва у боротьбі за незалежність України у XVI-XVIII ст., що є актуальним у сучасних умовах російсько-української війни. А біля башти, на так званому Турецькому бастионі, можна розмістити стародавні гармати з можливістю для відвідувачів безпосереднього ознайомлення та контакту.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Католицький мур середньовічного Кам'янця-Подільського являв собою низку оборонних та оборонно-сакральних споруд, які були зведені на стрімких схилах каньйону місцевої річки Смотрич – притоки Дністра. Вони складали західний «католицький» фасад міста, який зустрічав гостей при в'їзді до нього через Замковий міст. Для Речі Посполитої XVI-XVIII ст., під владою якої тоді знаходилося українське Поділля і місто Кам'янець-Подільський, це була гарна пропаганда на користь польської влади і римсько-католицької церкви. Для розвитку українського туризму у теперішній час Католицький мур є унікальною сукупністю об'єктів середньовічного фортечно-сакрального будівництва, які у більшості досить непогано збереглися, а також мають пояснення у вигляді історичних таблиць з написами латинською мовою. А це, своєю чергою, вимагає від місцевих фахівців туризму вміння прочитати та перекласти туристам під час екскурсій ці написи, отже, знання латини, хоча б приблизно. Але ж туризмологам латину не викладають, навіть факультативно, що вимагає позитивних змін у змісті освітніх професійних програм.

Конфлікт інтересів: відсутній будь-який конфлікт інтересів.

Література

1. Кам'янець-Подільський, Хотин, Меджибіж. Туристична карта. К.: ТОВ ВМК «Ортелій», 2011.
2. Кам'янець-Подільський – місто-музей (історія, культура, туризм). Туристична карта. Тернопіль: Наш Світ, 2015.
3. Майданюк А. Дітям про Кам'янець. Кам'янець-Подільський: В-во Абетка, ФОП Сисин Я.І. 2015. 44 с., іл.
4. Осетрова Г. О. Латинські написи в пам'ятках архітектури Кам'янця. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2014. 54 с.
5. Пагор В.В. Битви за Кам'янець: public history. К-П: Видавець Панкова А.С., 2020. 154 с.
6. Пلامеницька О. Сакральна архітектура Кам'янця на Поділлі. Кам.-Поділ. : АБЕТКА, 2005. 388 с.
7. Расщупкін О.І., Трубочанінов С.В. Кам'янець на Поділлі. К-П: ФОП Сисин Я.І., 2017. 172 с.
8. Смирнов І.Г., Любіцева О.О. Розвиток Кам'янця на Поділлі, як комплексної туристичної дестинації: ресурси культурно-пізнавального, національно-патріотичного, містичного та меморіального туризму. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Географія. Вип. 4 (81). 2021. С. 47-55.
9. Смирнов І.Г., Любіцева О.О., Гринюк Д.Ю. Києво-Поділ як осередок української середньовічної сакральної архітектури: невикористаний туристичний потенціал. Актуальні проблеми освіти і науки в умовах війни: матеріали Першої наук.-практ. онлайн-конф. з міжн. участю/ за заг.ред. С.Табачнікова, НАН ВО України. Київ: ДП «Експрес-об'ява», 2023. С.147-163.
10. Смирнов І.Г. Військово-історичні реконструкції та фестивалі як перспективний вид туризму в містах (на прикладі м. Кам'янець-Подільський) Міський туризм: реалії, виклики, перспективи [Матеріали міжнародної науково-практичної конференції]. К. : Альфа-ПІК, 2020. С. 86-88.
11. Смирнов І.Г., Любіцева О.О. У чотирикутнику смерті: туристичний потенціал Кам'янця-Подільського як столиці УНР. Вісник Кам'янець-Подільського нац. ун-ту імені Івана Огієнка. Економічні науки. Кам'янець-Подільський видавець Ковальчук О.О. 2020. Вип. 15, С. 337-348.
12. Смирнов І.Г., Любіцева О.О. У «Чотирикутнику смерті»: воєнно-туристичний потенціал Кам'янця на Поділлі, як столиці Соборної України під час визвольних змагань. Перспективи розвитку туризму в Україні та світі: управління, технології, моделі: колективна монографія. Видання п'яте / за наук. ред. проф. Матвійчук Л.Ю. Луцьк: ІВВ Луцького НТУ, 2020. 320 с.
13. Трубочанінов С.В. Місто-фортеця/Ілюстрований нарис. (польськ.) К-П: Озюм, 2004. 12 с.
14. Шепель О. Як король козаків перехитрив. Загадки історії. 2018. № 19. С.16-17.
15. Юрков В., Юркова Г. 7 чудес Кам'янця на Поділлі (дійсність і легенди). Кам'янець-Подільський: ПП Зволейко Д.Г., 2011. 56 с.

16. <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
17. Smyrnov I.G., Lubitseva O.O., Tsuy G. Forgotten capital of the United Ukrainian State: capacity for military-patriotic tourism development in city of Kam'yanets-Podilskyi. Tourism of the XXI century: Global Challenges and civilization values: II International scientific and practical conference (Kyiv, June, 01 2020). Kyiv: KNUTE., P. 726. p. 305-311.
18. Smyrnov I.G., Lubitseva O.O., Tsuy G. Military tourism development in Ukraine: actual problems in modern conditions (on example of Kamyanets-Podilskyi, Arpad Line and Molotov Line). Economic strategies for the development of society: collective monograph / Illiashenko K., Bezverkhnia Y., etc. International Science Group. Boston: Primedia eLaunch, 2020. 410 p., pp. 218-235
19. Twierdza w Kamieńcu-Podolskim. Кам'янець-Подільський, 2020.

References:

1. Kamianets-Podilskyi, Khotyn, Medzhibyzh. Tourist card. K.: VMC «Ortelii» LLC, 2011.
2. Kamianets-Podilskyi - a city-museum (history, culture, tourism). Tourist card. Ternopil: Nash Svit, 2015.
3. Maidanyuk A. Children about Kamianets. Kamianets-Podilskyi: Deputy Abetka, FOP Sisyn Ya.I. 2015. 44 pp., illustrations.
4. Osetrova G. O. Latin inscriptions in the architectural monuments of Kamianets Kamianets-Podilskyi: PP «Medobory-2006», 2014. 54 p.
5. Pahor V.V. Battles for Kamianets: public history. K-P: A.S. Pankova Publisher, 2020. 154 p.
6. Plamenitska O. Sacred architecture of Kamianets on Podil. Kam.-Podil.: ABETKA, 2005. 388 p.
7. Rasshupkin O.I., Trubchaninov S.V. Kamenets in Podillya. K-P: FOP Sisyn Ya.I., 2017. 172 p.
8. Smyrnov I.G., Lyubitseva O.O. Development of Kamianets in Podillya as a complex tourist destination: resources of cultural-cognitive, national-patriotic, mystical and memorial tourism. Bulletin of Taras Shevchenko Kyiv National University. Geography. Vol. 4 (81). 2021. P. 47-55.
9. Smyrnov I.G., Lyubitseva O.O., Hryniuk D.Yu. Kyiv-Podil as a center of Ukrainian medieval sacred architecture: unused tourist potential. Actual problems of education and science in the conditions of war: materials of the First Science-Practice. online conf. from international with the participation of/ under general editorship S. Tabachnikov, National Academy of Sciences of Ukraine. Kyiv: State Enterprise «Express-advertisement», 2023. P.147-163.
10. Smyrnov I.G. Military-historical reconstructions and festivals as a promising type of tourism in cities (on the example of the city of Kamianets-Podilskyi) Urban tourism: realities, challenges, prospects [Materials of the international scientific and practical conference]. K.: Alfa-PIK, 2020. 132 p. with. 86-88.
11. Smyrnov I.G., Lyubitseva O.O. In the quadrangle of death: the tourist potential of Kamianets-Podilskyi as the capital of the Ukrainian People's Republic. Visnyk Kamianets-Podilskyi national. Ivan Ohienko University. Economic sciences. Kamianets-Podilskyi publisher Kovalchuk O.O. 2020. Issue 15, p. 337-348.
12. Smyrnov I.G., Lubitseva O.O., Tsuy G. Forgotten capital of the United Ukrainian State: capacity for military-patriotic tourism development in the city of Kam'yanets-Podilskyi. Tourism of the XXI century: Global Challenges and civilization values: II International scientific and practical conference (Kyiv, June, 01 2020). Kyiv: KNUTE., P. 726. p. 305-311.
13. Smyrnov I.G., Lubitseva O.O., Tsuy G. Military tourism development in Ukraine: actual problems in modern conditions (on example of Kamyanets-Podilskyi, Arpad Line and Molotov Line). Economic strategies for the development of society: collective monograph / Illiashenko K., Bezverkhnia Y., etc. International Science Group. Boston: Primedia eLaunch, 2020. 410, pp. 218-235
14. Smyrnov I.G., Lyubitseva O.O. Holocaust memorials in Kamianets-Podilskyi as a resource for tourism development. Bulletin of KNUKiM. Series: Tourism. Scientific journal. Volume. 4, No. 2, 2020, p. 149-162.
15. Trubchaninov S.V. Fortress city/Illustrated sketch. (Polish) K-P: Oium, 2004.12 p.
16. Shepel O. How the king of the Cossacks outwitted. Riddles of history. 2018. No. 19. P.16-17.
17. Yurkov V., Yurkova G. 7 wonders of Kamianets on Podillya (reality and legends). Kamianets-Podilskyi: PP Zvoleyko D.G., 2011. 56 p.
18. Twierdza w Kamieńcu-Podolskim. Kamianets-Podilskyi, 2020.
19. <https://uk.wikipedia.org/wiki/>